

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД В ОБГРУНТУВАННІ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ

Анотація. Досліджено можливість застосування сценарного прогнозування для обґрунтування перспектив розвитку рекреаційно-туристичної сфери регіону на засадах системно-структурного підходу. Алгоритм сценарного прогнозування розвитку рекреаційно-туристичної сфери складається з пошуково-прогнозного та прогнозно-нормативного етапів. Завдання першого етапу полягає у з'ясуванні, як розвиватимуться події при збереженні існуючих тенденцій, абстрагуючись від факторів, які здатні змінити ці тенденції. На другому етапі виявляються фактори, які дозволяють регулювати рекреаційно-туристичні потоки.

Ключові слова: системно-структурний підхід, сценарне прогнозування, кореляційно-регресійний аналіз.

Summary. The explored possibility of the using variant forecastings for motivation of the prospects of the development tourist sphere of the region on base system-structured approach. The algorithm scenario forecastings of the development tourist sphere consists of search- forecast and forecast-normative stage. The tasks of the first stage consist in determination, as will develop the events at conservation existing trend, abstracting from factor, which capable to change these trends. On second stage are revealed factors, which allow to adjust tourist flows.

Key words: system-structured approach, variant forecasting, interconnected analysis.

Постановка проблеми. Трансформаційні перетворення в економіці України вимагають розробки і впровадження нових методів і засобів державного регулювання при формуванні та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку. Вибір стратегічних напрямів розвитку може відноситися до регіону як цілісної системи, так і окремих аспектів господарської діяльності, зокрема рекреаційно-туристичного природокористування. Впровадження прогнозування у практику прийняття рішень вітчизняними органами державної влади означає збільшення арсеналу економічних важелів впливу при вирішенні соціально-економічних проблем і сприятиме удосконаленню стратегічного планування розвитку регіону. Функціональне значення прогнозування зростає у зв'язку з посиленням невизначеності, пов'язаної з переходом до ринку та інтеграцією України до світового співробітництва. Прогноз дає можливість зменшити невизначеність у параметрах економічної системи, обґрунтувати фактори, які впливають на реалізацію соціально-економічних завдань. Бачення перспективи дозволяє своєчасно виявляти ризики і вживати заходи щодо запобігання негативним тенденціям. Одним із елементів державного регулювання економікою на регіональному рівні є прогнозування розвитку тенденцій, які склалися у рекреаційно-туристичній сфері.

Аналіз останніх публікацій. Методологічні основи прогнозування соціально-економічного розвитку регіону досліджено Т. С. Максимовою [1, с. 216–280]. Зокрема, запропонований комплекс системно-динамічних моделей для імітаційного моделювання розвитку регіональних господарських систем.

У фаховій літературі надано рекомендації щодо оцінки окремих видів природних ресурсів на основі прогнозування ефекту від їх використання [2, с. 158–167]. На думку В. П. Руденка, наукове передбачення розвитку еколого-економічних процесів становить один із напрямів раціоналізації природокористування.

К. В. Мезенцев вважає, що прогнозування на основі статистичних даних становить обов'язкову складову аналізу регіонального розвитку [3, с. 152–223]. Автор пропонує більш широко використовувати факторний аналіз, ретроспективний аналіз регіонального розвитку, побудову однофакторних та багатфакторних моделей. Крім того, впровадження в наукову практику нових загальнонаукових підходів та інноваційних методів дослідження, зокрема, синергетичного підходу, нейромережевих методів, методів фрактальної геометрії має орієнтувати дослідників на адаптацію існуючих та розробку нових методик прогнозування різних аспектів самоорганізації для потреб наукового передбачення регіонального розвитку.

О. М. Швецов проаналізував існуючі інструменти, які використовують органи державної влади для перспективного бачення територіального розвитку [4]. На думку автора, відбуваються зміни пріоритетів у територіальному управлінні від оперативного-кризового до планово-стратегічного. Така зміна пріоритетів обумовлює корегування відповідних концептуально-методичних підходів.

С. О. Суспін виклав методологічні основи, методики та інструментарій розробки та оцінки ефективності реалізації стратегій, індикативних планів розвитку регіонів [5]. Автор вважає, що су-

часні форми та методи регіональної політики недостатньо спираються на методологію та інструментарій системного підходу, в достатньому обсязі не використовується математичне моделювання. Внаслідок цього наукові дослідження носять некомплексний характер, часто базуються на узагальненні емпіричного матеріалу, орієнтуються на існуючий досвід та використовують недосконалі методи оцінки результативності управлінських рішень.

Постановка завдання. Дослідити особливості використання системно-структурного підходу для обґрунтування перспектив регіонального розвитку. Розробити алгоритм сценарного прогнозування розвитку рекреаційно-туристичної сфери на засадах системно-структурного підходу.

Виклад основного матеріалу. Наукові дослідження прикладного характеру передбачають використання декількох підходів для проведення діагностики розвитку процесів та явищ у національній економіці. Перелік найбільш поширених наукових підходів складають галузевий, міжрегіональний, регіональний, інформаційний, системно-структурний, історичний, комплексний, екологічний, проблемний, програмно-цільовий та відтворювальний.

Аналіз наукової літератури щодо проведення діагностики стану розвитку процесів природокористування дозволяє обґрунтовано стверджувати, що для формування стратегії розвитку природно-рекреаційного потенціалу доцільно використати декілька підходів.

Під науковим підходом розуміється теоретична позиція дослідження, стратегія вивчення того то іншого процесу. Він дозволяє спрямувати науковий пошук у потрібному напрямі та визначити коло конкретних методів вирішення проблеми, в тому числі формування регіональної стратегії розвитку рекреаційно-туристичного природокористування.

Розвиток рекреаційно-туристичної сфери залежить від багатьох чинників, таких як соціально-економічний рівень розвитку, інвестиційна привабливість території, сформованість інституцій, природно-рекреаційні можливості та екологічний стан. Вивчення впливу кожного із перелічених чинників на процеси розвитку рекреаційно-туристичної сфери становить окрему наукову проблему. Вирішення окресленої наукової проблеми має відбуватися в рамках певного наукового підходу. Це орієнтує на застосування наукових методів дослідження, характерних саме для визначеного наукового підходу.

Природно-рекреаційні можливості території становлять основний чинник, який визначає місце рекреаційно-туристичної діяльності у господарському комплексі території. Одним із найбільш застосованих загальнонаукових парадигм дослідження природно-ресурсного потенціалу є системно-структурний підхід. Методологічний арсенал системно-структурного підходу складає сукупність методів, які шляхом розкладання об'єкта дослідження на складові компоненти встановлюють їх

взаємозв'язки та дозволяють визначити напрями використання оздоровчих ресурсів і територій. У рамках цього наукового підходу доцільне вивчення компонентної, функціональної та територіальної структур природного середовища у сучасному і перспективному періодах.

К. В. Мезенцев вважає, що статистичне прогнозування регіонального розвитку становить найґрунтовніше розроблену складову суспільно-географічного прогнозування, яка базується на засадах системно-структурного підходу. Методика використання статистичного прогнозування передбачає виконання таких послідовних процедур [3, с. 192–193]:

— оцінку чинників регіонального розвитку на основі факторного аналізу;

— проведення ретроспективного аналізу динаміки регіонального розвитку (передбачає перевірку динамічних рядів на стаціонарність, відповідність закону нормального розподілу, виявлення циклічних та випадкових коливань);

— побудову прогнозних однофакторних моделей (можливо, трендових, декомпозиційних, авторегресійних);

— побудову і вивчення прогнозних багатофакторних моделей.

Складність застосування методології прогнозування у сфері природокористування пов'язана з відсутністю науково-обґрунтованих кількісних орієнтирів, які необхідні для формалізації завдань. Але практична значимість природно-рекреаційного прогнозування зростає у зв'язку із збільшенням потреб населення в територіях для організації відпочинку. Це орієнтує на пошук суттєвих формальних показників, які адекватно відображують процеси використання природних ресурсів і антропогенного впливу на території.

В. П. Руденко виділяє цілу низку загальнонаукових принципів, на які повинен спиратися алгоритм природно-рекреаційного прогнозування, — це історичний (генетичний), аналогій, усталеності та невизначеності. Зазначені принципи можливо реалізувати за допомогою системи методів експертних оцінок, екстраполяції, економіко-математичного моделювання, типології, районування [2, с. 163–164]. У практиці господарської діяльності, на думку автора, перевага надається лінійним моделям розвитку продуктивних сил. Це обумовлено більшою стабільністю отриманих показників та простою реалізацією.

Проте у фаховій літературі відсутні дослідження, пов'язані з упровадженням методології прогнозування у сферу рекреаційно-туристичного природокористування. Існує наукова проблема розробки рекомендацій щодо впровадження методів прогнозування у практику планування розвитку сфери оздоровлення.

Прогнозування у рекреаційно-туристичній сфері має чітко виражений соціальний характер.

Саме тому доцільно скористатися науковими рекомендаціями, які надані у фаховій літературі щодо прогнозного соціального проектування. На думку авторів монографії «Прогнозное социальное проектирование», функція прогнозування полягає у забезпеченні наукового фундаменту, всебічного соціального вивчення перспективних рішень [6, с. 21]. Його завдання полягають у виявленні соціальних проблем, які гальмують процеси соціально-економічного розвитку, пошуку ресурсів для виконання намічених планів.

Технологія створення проблемно орієнтованого соціального проекту містить наступні складові [6, с. 23–24]:

- програму і комплекс методик отримання інформації;
- створення інструкцій для всіх етапів зняття інформації;
- аналіз очікуваних прямих і можливих побічних соціально-економічних ефектів від прогнозованих перетворень;
- перевірку життєздатності прогнозного соціального проекту.

Попередня апробація й уточнення прогнозно-проектних рішень може відбуватися при допомозі експертного опитування, проблемно орієнтованої гри, емпіричної перевірки наслідків, математичного моделювання. Але всі перелічені методи не можуть досягти такої достовірності, як соціальний експеримент. Саме тому остання процедура становить обов'язковий етап соціального прогнозного проекту. Результати експериментів не дають готових оцінок, а тільки постачають інформацію, яка відповідним чином може бути інтерпретована.

Виходячи із цього, можливо зробити висновок, що формування і реалізація стратегії розвитку регіональної рекреаційно-туристичної системи має враховувати можливість її корекції при надходженні перших результатів.

Під прогнозом розуміється науково обґрунтована гіпотеза про ймовірний стан економічної системи та відповідних показників, що характеризують цей стан [7, с. 91]. Прогнозування на засадах системно-структурного підходу може розглядатися як необхідний науково-аналітичний етап загального процесу планування. Воно спрямовано на обґрунтування тенденцій розвитку соціально-економічних процесів у рекреаційно-туристичній сфері, виявлення проблем, які необхідно вирішити в майбутньому. Проте розробка конкретних планових заходів залишається поза прогнозною діяльністю.

При формуванні регіональної стратегії розвитку доцільно проаналізувати фахову літературу, яка містить досвід пострадянських країн у вирішенні таких наукових проблем. О. М. Швецов охарактеризував російську практику перспективного планування територіального розвитку, всебічно дослідив досвід розробки стратегій, програм і прогнозів, запропонував рекомендації щодо си-

стематизації відповідного інструментарію регіональної політики [4]. Необхідність такої систематизації породжена зміною парадигм регіонального управління від оперативного-кризового реагування до планово-стратегічного бачення. Таким чином, назріла необхідність корегування концептуально-методичних підходів, пов'язаних із зміною пріоритетів у територіальному плануванні.

Така зміна пріоритетів управління територіальним розвитком збільшила попит регіональних органів влади на відповідний управлінський інструментарій. Під його впливом формується набір методів, які регіональні органи влади використовують для «конструювання» перспективного бачення напрямів розвитку.

Частина з цих інструментів є обов'язковими для використання органами регіональної влади, а залучення інших базується на добровільному виборі. Як відмічає професор О. М. Швецов, у практиці російського регіонального управління до легітимізованої групи таких інструментів відносяться прогнози соціально-економічного розвитку суб'єктів Російської Федерації, програми соціально-економічного розвитку регіонів, схеми територіального планування на регіональному і місцевому рівнях, цільове бюджетне планування і трьохрічне бюджетне програмування [4, с. 51]. Другу групу методів складають юридично не регламентовані «інструментальні варіації» щодо стратегічного планування розвитку регіонів. Сюди віднесені інструменти, які фігурують під різними найменуваннями — «індикативні плани», «стратегії», «плани», «концепції». У їх основу покладені західні зразки планових технологій управління територіальним розвитком.

Значним чином це стосується й української практики регіонального управління. Але, бачиться, що прогнозні показники майбутнього мають бути формою цілевизначення. У ринкових умовах прогноз призначений для оцінок можливих станів майбутнього.

С. О. Суспіцин визначає, що прогностичні дослідження в регіонах відбуваються на різних методологічних принципах з використанням різноманітних інструментів і методик прогнозування, що негативно позначається на побудові інтеграційних сценаріїв розвитку макрорегіонів [5, с. 41]. За глибиною прогнозу і масштабу прогностичних завдань виділяють моделі індикативного планування, перспективного і стратегічного прогнозування. Моделі індикативного планування визначають тенденції розвитку, а наслідки заходів щодо їх змін проявляються поза межами прогнозу. У моделях перспективного прогнозування можна оцінити наслідки вибору варіантів соціально-економічної політики й ефективності прийнятих рішень. У моделях стратегічного прогнозування важливі не стільки кількісні парламенти існуючої ситуації і прогнозу її розвитку в регіоні, скільки

якісні характеристики процесів та умови їх зміни для поліпшення соціально-економічного стану.

Тобто більш перспективним напрямком розробки методики прогнозування окремих аспектів розвитку регіону є такий, який враховує можливість регулювання соціально-економічних процесів. Але для побудови такої методики необхідна значна кількість статистичної інформації, що дозволить використати факторний та кореляційно-регресійний види аналізу.

О. М. Швецов вважає, що в літературі сформована позиція, згідно з якою невизначеність політичної та економічної ситуації, недосконалість статистичної інформації залишилися в минулому. А в сучасному періоді визначення довготривалих орієнтирів розвитку не тільки можливе, а становить необхідну умову результативності планів і програм.

Існує дві причинно-наслідкові схеми взаємозв'язку прогнозів і планів. Найбільш розповсюджена схема передбачає виявлення попередніх оцінок майбутньої ситуації, а потім на їх основі розробки заходів державної політики. Але існує інша логіка, яка інтерпретує прогнози як імовірні оцінки віддалених наслідків певного набору дій органів влади. Кожен із цих прогнозів вирішує свою частину загальної прогностичної задачі. Саме тому для збільшення практичної цінності прогнозів важливо забезпечити не вибір одного із двох підходів, а погодити їх процедури.

Формування науково-методичних основ регіонального прогнозування відбувається під впливом планового підходу, який склався в радянські часи, та вимог ринкової економіки. Але в цілому прогностична діяльність не виходить за рамки невеликої кількості факторів, які здатні відхилити розвиток подій від інерційної траєкторії.

В організації регіонального прогнозування існує ряд недоліків, які криються в слабкості інформаційного забезпечення, правовій недосконалості нормативних документів та організаційній складовій [4, с. 56–57].

Слабкість інформаційного забезпечення проявляється в декількох аспектах. Вихідні дані не задовольняють вимог державного регулювання за своїми об'ємами, складом і вірогідністю. Частина даних, які формує офіційна статистика, неповна, суперечлива і стає доступною із значними часовими лагами. Методики розрахунку індикаторів, їх склад постійно змінюються, що ускладнює порівняння ретроспективних динамічних рядів.

Недосконале правове забезпечення процесу складання регіональних прогнозів криється в нормативних актах, які носять загальний характер, які залишають неврегульованими принципово важливі завдання — від отримання вихідних даних до використання розрахункових показників. Майже відсутні методичні рекомендації щодо застосування процедур прогнозування.

Прогностичною діяльністю в регіонах займаються управлінські підрозділи загальноекономічного спрямування, на які покладені також інші функції, досить складні і об'ємні. З точки зору ефективності застосування прогностичних показників, необхідні спеціалізовані регіональні структури.

Системно-структурний підхід може базуватися на двох оціночних концепціях: раціоналістичній та діагностико-коригувальній [1, с. 5]. Перша пов'язана з оцінкою рівня регіонального розвитку на підставі ефективності використання природно-ресурсного потенціалу. Така оцінка визначає регіон як замкнуту систему й орієнтує на пошук внутрішніх регіональних факторів розвитку. Вона може бути реалізована для регіонів, де розвиток рекреаційно-туристичної сфери направлений на задоволення потреб місцевого населення. Друга дозволяє оцінити характер розвитку, його ефективність і спрямованість соціально-економічних процесів у структурних елементах регіональної рекреаційно-туристичної системи. При орієнтації регіону на відпочиваючих з інших місцевостей доцільно використовувати другу концепцію.

Діагностико-коригувальна концепція рекомендує для підвищення якості рівня управління розвитком рекреаційно-туристичної сфери здійснювати не тільки аналітичні дослідження, але й проводити діагностику. На цій підставі доцільне сценарне прогнозування динаміки соціально-економічних та еколого-економічних процесів.

Сценарне прогнозування складається з двох етапів: пошуково-прогностичного і прогностично-нормативного. Завдання першого етапу прогнозування полягає у зв'язуванні, як розвиватимуться події при збереженні існуючих тенденцій, абстрагуючись від факторів, які здатні змінити ці тенденції. Другий етап розробляється на підставі визначеної мети. Він пов'язаний з управлінським аспектом прогнозування. Побудова нормативного прогнозу здійснюється у такому порядку: встановлюються цілі розробки прогнозу; визначаються методи їх досягнення; виділяються цільові етапи.

На пошуково-прогностичному етапі сценарного прогнозування розвитку регіональної рекреаційно-туристичної системи доцільно поставити наукове завдання передбачити тенденції у зміні кількості міського і сільського населення регіону. Прогнозування сукупної кількості населення у схемах і проектах районного планування переслідує дві цілі. По-перше, це передбачення загальної чисельності міського і сільського населення об'єкта планування, а також окремих населених пунктів, які включені до його складу. По-друге, це прогнозування статевої і вікової структури населення. У першому випадку рекомендовано використовувати методи екстраполяції і регресійні моделі, у другому — метод пересування віку [8, с. 79]. На нашу думку, для визначення потреб населення у місцях для

відпочинку достатньо розрахувати тільки кількість міського і сільського населення.

Однією із основних умов коректності застосування екстраполяційних методів є період ретроспективних спостережень за зміною об'єкта дослідження. Цей період повинен бути не меншим від періоду прогнозування.

Бачиться, що для побудови прогнозу кількості населення регіону можливо використати метод прогнозування за двома середніми точками. Він передбачає допущення щодо лінійного характеру залежностей між показниками. У загальному вигляді рівняння лінійної залежності має вигляд:

$$y = a_0 + a_1 * x,$$

де x — роки спостереження; y — кількість населення адміністративної території; a_1, a_0 — постійні коефіцієнти, які розраховуються за формулами:

$$a_1 = \frac{\bar{y}_{II} - \bar{y}_I}{\bar{x}_{II} - \bar{x}_I}, \quad a_0 = \bar{y}_I - a_1 * \bar{x}_I,$$

де $(\bar{x}_I; \bar{y}_I)$ — координати середньої точки першого відрізка; $(\bar{x}_{II}; \bar{y}_{II})$ — координати середньої точки другого відрізка.

Визначення перспективної кількості має орієнтувати місцеві органи влади щодо необхідності проектування зон відпочинку. Зони для організації відпочинку диференціюються в залежності від тривалості рекреаційно-туристичної діяльності (зони для короткочасного та відпускового відпочинку) і місцезнаходження (у межах населеного пункту та його межами).

Завдання на проектування зон відпочинку мають містити відомості про рекреаційно-туристичні потреби населення. У практиці складання проектів територіальної організації рекреаційно-туристичної сфери широко використовується нормативний метод, який передбачає використання науково обґрунтованих норм і нормативів. При встановленні необхідності кількості місць для організації відпочинку доцільно врахувати величину населених пунктів та кількість міського і сільського населення.

При побудові нормативного прогнозу необхідно виявити фактори, які дозволять регулювати рекреаційно-туристичні потоки до територій з цінними оздоровчими властивостями. Таким регулюючим фактором може бути кількість приїжджих у регіон відпочиваючих.

Цей фактор залежить від місткості засобів розміщення та рівня розвитку сфери рекреаційно-туристичних послуг. Конкретний взаємозв'язок між показниками може бути встановлений за допомогою кореляційно-регресійного аналізу, який представлений наступними формулами:

$$\begin{cases} Y = a + bx_1 + cx_1^2 \\ Y = a + bx_2 + cx_2^2 \end{cases},$$

де Y — кількість приїжджих відпочиваючих, тис. чол.; x_1 — місткість засобів розміщення, місць; x_2 — рівень розвитку сфери рекреаційно-туристичних послуг, тис. грн., a, b, c — показники регресії.

Гіпотеза щодо криволінійної залежності між досліджуваними показниками ґрунтується на припущенні, що збільшення потоків зовнішніх відпочиваючих відбувається тільки до певного рівня. Це пов'язано з особливостями рекреаційно-туристичної діяльності, яка криється у привабливості для відпочиваючих територій з низькою щільністю населення та туристів.

Нормативно-прогностичний етап сценарного прогнозування передбачає розробку рекомендацій щодо рекреаційно-туристичного освоєння території та складання матеріалів схеми районного планування. Такі матеріали повинні містити [8, с. 162–163]:

- розрахунок перспективних потреб у місцях відпочинку для обслуговування міського і сільського населення та приїжджих відпочиваючих із зовнішніх, суміжних районів, які тяжіють до оздоровчих територій об'єкта районного планування;
- порівняння фактичної забезпеченості з нормативними даними (виявлення кількісних і територіальних диспропорцій);
- проведення функціонального зонування територій, придатних для організації відпочинку;
- вивчення умов транспортної доступності і зручностей пересування від джерел попиту (формування потоків відпочиваючих) до місць відпочинку.

Висновки. Розвиток рекреаційно-туристичного природокористування потребує визначення перспективних потреб регіону у місцях для організації відпочинку, використовуючи методологію сценарного прогнозування. Розрахунок необхідної кількості рекреаційно-туристичних територій повинен враховувати рекомендації щодо їх екологічної місткості. Подальші розробки у цьому напрямі слід зосередити на визначенні факторів, які впливають на формування зовнішніх потоків відпочиваючих.

Література

1. Максимова Т. С. Регіональний розвиток (аналіз і прогнозування): монографія. — Луганськ: вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2003. — 304 с.
2. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: підручник. — К.: ВД «К.-М. Академія». — Чернівці: Зелена Буковина, 1999. — 568 с.
3. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: монографія [Текст] / К. В. Мезенцев. — К.: Вид-пол. Центр «Київський університет», 2005. — 253 с.
4. Швецов А. М. Систематизація інструментів перспективного планування територіального

развития: настоятельная необходимость и конкретные предложения / А. М. Швецов // Российский экономический журнал. — 2009. — № 1/2. — С. 49–60.

5. Суспицын С. А. Концепт-модели стратегического прогнозирования и индикативного планирования регионального развития / С. А. Суспицын // Регион: экономика и социология. — 2009. — № 1. — С. 40–63

6. Прогнозное социальное проектирование: методологические и методические проблемы [Текст]. — М. : Наука, 1989. — 256 с.

7. Економічна енциклопедія : у трьох томах. Т. 3 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Видавничий центр «Академія», 2002. — 952 с.

8. Районная планировка / [В. В. Владимиров, Н. И. Наймарк, Г. В. Субботин и др. (науч. ред. В. В. Владимиров)]. — М. : Стройиздат, 1986. — 325 с.